

САВЕНКОВА И. И.

ХРОНОПРОГНОСТИЧЕСКИЕ ПОКАЗАТЕЛИ ПРОЯВЛЕНИЯ ДЕПРЕССИВНЫХ СОСТОЯНИЙ

В статье представлены показатели хронопсихологического прогнозирования течения депрессивных состояний. Экспериментально доказано, что формы проявления депрессивных состояний согласуются со значением собственной единицы времени в сплошном типологическом спектре «τ-типов». «Психопатологические маски» депрессии взаимосвязаны с соматическими нарушениями и согласованы с типологическими группами.

Ключевые слова: хронопсихологическое прогнозирование, «τ-тип», собственная единица времени, депрессивные расстройства.

SAVENKOVA I. I.

HRONOPROGNOSTICHESKIE INDICATORS MANIFESTATIONS OF DEPRESSIVE STATES

The paper presents the performance hronopsihologicheskogo prognosis of depression. Experimentally proved that the forms of depression are consistent with the value of your own time unit in a continuous range of typological «τ – types.» «Psychopathological mask 'depression linked with physical disabilities and coordinated with the typological groups.

Keywords: hronopsihologicheskoe forecasting, «τ-type», a private unit of time, depressive disorder.

Стаття надійшла до редколегії 20.02.2013 року.

УДК 37.015.3

СВІТИЧ С. А.

Дніпропетровський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти

ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ ПЕДАГОГІВ ДО ВЗАЄМОДІЇ З СОМАТИЧНООСЛАБЛЕНИМИ ДІТЬМИ

У статті описані зміст та завдання програми підготовки педагогів до взаємодії з соматично ослабленими учнями. Обґрунтовані переваги використання тренінгових методів при психологічній підготовці вчителів. Представлені результати формувального експерименту по впровадженню програми підготовки вчителів початкових класів на курсах підвищення кваліфікації.

Ключові слова: психологічна підготовка, вчителі початкових класів, взаємодія, соматично ослаблені учні.

У зв'язку з переходом сучасної освіти на позиції особистісно-орієнтованої педагогіки, одним із завдань сучасної школи є розкриття потенціалу всіх учасників педагогічного процесу, надання їм можливостей прояву особистості.

Згідно з національною програмою «Освіта» (Україна XXI ст.), гуманізація освіти, що виражається в утвердженні людини як найвищої соціальної цінності, у найповнішому розкритті її здібностей та задоволенні різноманітних освітніх потреб, є головним принципом сучасної освіти.

У зв'язку з оновленням освіти на принципах гуманізму та творчого підходу до розвитку кожної окремої особистості, акцент на знання змінюється орієнтацією на всебічний розвиток особистості дитини [2]. Процеси, які відбуваються у сучасній освіті, безпосередньо торкаються проблеми ефективної педагогічної взаємодії вчителя та дитини. Основним завданням педагога у

теперішній час є розвиток особистісного потенціалу дитини, забезпечення її емоційного комфорту, створення умов для її успішної адаптації, соціалізації та особистісного розвитку.

Процес навчання виконує три основні функції: освітню, виховну і розвивальну. Освітня функція є основною і передбачає надання знань та формування спеціальних та загальнонаукових умінь та навиків. Виховна - покликана формувати світогляд, духовні, моральні, трудові, естетичні уявлення, переконання, погляди, ідеї і т.і. Розвивальна функція забезпечує процес створення особистості, розвиває її сприйняття, мислення, волюву, емоційну і мотиваційну сфери [1].

В.А.Семиченко до індивідуальних правил втілення гуманістичних принципів відносить [4]:

- завданням учителя є наповнення сьогодення учня позитивними емоціями, цікавою

діяльністю, відчуттям своєї значущості. У вихованні повинна відбутися переорієнтація – від результату на процес: дитину слід навчити чекати радості не лише у кінцевому результаті, а знаходити її у самому процесі (пізнання, творення, спілкування);

- дитина ще не може повністю відповідати за відповідність своєї поведінки соціальним вимогам, оскільки вона лише вчиться це робити, припускаючись при цьому помилок, тому головну відповідальність за спілкування і стосунки повинна брати на себе доросла людина;
- на певному рівні розвитку вчитель повинен цілеспрямовано створювати умови для виховання відповідальності за власні вчинки і життя у цілому у самої дитини. Тільки тоді, коли учень хоча б у певній сфері свого життя відчуватиме себе значущим, компетентним, таким, що може сам зробити вибір, приймати і реалізовувати рішення, він буде нормально розвиватись.

В особистісно зорієнтованій освіті головною фігурою освітнього процесу є учень з його неповторною унікальністю, а для його навчання і виховання використовуються психозберігаючі технології, які передбачають урахування індивідуальних (інтелектуальних, емоційних, мотиваційних, особистісних) особливостей дитини, її темпераменту, характеру сприйняття нею навчального матеріалу, типу пам'яті тощо.

Важливими аспектами психозберігаючих технологій є недопущення надмірного, виснажливого інтелектуального, емоційного, нервового навантаження під час засвоєння навчального матеріалу; забезпечення такого підходу до освітнього процесу, який передбачає підтримку сприятливого морально-психологічного клімату в учнівському колективі; безумовне збереження, підтримка та зміцнення фізичного, психічного та психологічного здоров'я дітей, вилучення будь-яких чинників, що можуть негативно вплинути на психічний стан дитини (авторитарний тиск, грубість, образлива іронія, безтактність, відсутність умов для задоволення своїх базових потреб у самовияві, у захищеності, позитивних стосунках із друзями) [3].

У цьому контексті навчання, безумовно, має базуватися на індивідуальному підході, який передбачає: знання вчителем індивідуально-психологічних особливостей когнітивної, емоційно-вольової та особистісної сфер дитини; вміння враховувати ці індивідуальні особливості учнів у їхньому навчанні, вихованні та розвитку; стійку мотивацію вчителя на забезпечення ефективної взаємодії з учнями, що передбачає

високий рівень психологічної готовності до взаємодії з різними категоріями учнів. Особливо актуальним все це є для соматично послаблених дітей, у яких унаслідок їхніх психо-фізіологічних та психологічних особливостей можуть виникати певні труднощі під час навчання. Внаслідок цього учні з послабленим здоров'ям потребують розуміння з боку педагога, психолого-педагогічної допомоги та емоційної підтримки.

Ефективність взаємодії між педагогом та учнем значним чином впливає на ефективність та якість навчально-виховного процесу, проте на практиці у педагогів відмічається відсутність знань про психофізіологічні та психологічні особливості різних категорій дітей, відсутність практичних умінь та навичок визначення цих особливостей та організації навчально-виховного процесу з урахуванням цих особливостей, а також знань, умінь та навичок надання психолого-педагогічної допомоги та підтримки у процесі взаємодії з ними.

У зв'язку з цим для формування умов ефектвної взаємодії педагог повинен мати як педагогічні, так і психологічні здібності. Знання та розуміння особистості учня – обов'язкова передумова та основа успішної діяльності вчителя. Педагогу необхідно розуміти і приймати учня, незважаючи на те, чи збігаються їхні системи цінностей, моделі поведінки та особистісні якості; це також передбачає знання вчителем психічних механізмів та закономірностей поведінки, спілкування.

Саме тому варто робити акцент на формуванні психологічної готовності педагогів до роботи з різними категоріями дітей, а особливо до взаємодії з соматично послабленими дітьми.

Психологічна готовність до будь-якої діяльності формується у процесі психологічної підготовки і є поняттям системним, тобто складається з компонентів, тісно пов'язаних між собою.

Запропонована нами модель психологічної готовності педагогів до взаємодії з соматично послабленими учнями складається з трьох компонентів: когнітивного (знання), операційного (вміння та навички) та мотиваційного (бажання).

Когнітивний компонент, на нашу думку, повинен включати у себе інформацію про психологічні особливості соматично послаблених учнів та пов'язані з ними труднощі, які можуть виникати у них у школі; інформацію про шляхи надання емоційної підтримки, правильне поводження з цими дітьми для запобігання отримання ними психологічних травм, методи підвищен-

ня самооцінки та зниження рівня тривожності учнів.

Операційний компонент – це наявність умінь та навичок, необхідних для діагностики деяких особливостей емоційно-вольової та пізнавальної сфер, адекватного реагування на проблемні ситуації, які виникають у соматично послаблених учнів у школі, розробки корекційних заходів та здійснення психолого-педагогічної допомоги.

Мотиваційний компонент психологічної готовності вчителів до взаємодії з соматично послабленими дітьми передбачає розуміння педагогами труднощів, які виникають у таких учнів під час навчання, готовність надати необхідну допомогу й емоційну підтримку, бажання читати літературу та отримувати інформацію щодо цієї проблеми.

У цьому випадку, згідно системного підходу, модель готовності до взаємодії з соматично послабленими учнями є частиною загальної готовності до педагогічної діяльності і тому, не дивлячись на існування тенденцій до включення до структури психологічної готовності також особистісного компоненту, ми його не виокремлюємо. Ми вважаємо професійно значущі якості особистості педагога чинником зовнішнім, який не входить до структури психологічної готовності, а є частиною більш інтегрованої готовності – взагалі до педагогічної діяльності. При цьому, такі професійно значущі якості, як: гуманістична спрямованість педагога, усвідомлення важливості вирішення проблеми, зорієнтованість педагога на особистість дитини, високий рівень емпатії – мають дуже великий ступінь впливу на ефективність взаємодії з соматично ослабленими учнями та значним чином визначають рівень готовності до такої взаємодії.

Для забезпечення ефективної психологічної підготовки педагогів до взаємодії з соматично послабленими учнями нами розроблена спеціальна програма, спрямована на формування всіх вище перелічених компонентів такої готовності, у формі тренінгу.

Освіта все більше орієнтується на використання таких технологій, у яких забезпечується баланс між соціальними та індивідуальними потребами, і які створюють оптимальні умови для навчання, враховуючи індивідуальні психологічні та фізичні особливості. На сьогодні зазначеним вимогам відповідає тренінгова система, яка, крім вище перелічених переваг, має набагато вищу ефективність, ніж традиційне навчання.

При проведенні навчальних тренінгів вчитель не дає готових знань, а спонукає учасників

до самостійного пошуку. Порівняно з традиційними формами ведення занять, в інтерактивному навчанні активність педагога поступається місцем активності учасників, а завданням педагога-тренера стає створення умов для ініціативи учасників, допомога їм за необхідності, надання необхідної інформації.

Інтерактивні методи сприяють кращому засвоєнню матеріалу і, що особливо важливо, формують думки, ставлення, навички поведінки. Учасники звертаються до соціального досвіду – власного й інших людей, при цьому їм доводиться вступати у комунікацію один з одним, спільно вирішувати поставлені завдання, долати конфлікти, знаходити спільні точки дотику, йти на компроміси.

Вибір саме такої форми роботи з педагогами при їхній психологічній підготовці до взаємодії з соматично послабленими учнями обумовлений тим, що:

- тренінг створює умови для більш ефективного оволодіння теоретичними та практичними знаннями, відпрацювання навичок, обміну практичним досвідом;
- використання інтерактивних технологій забезпечує більш високий рівень мотивації слухачів до оволодіння знаннями і навиками, а також до використання отриманих знань та навиків на практиці;
- тренінг дає можливість сформувати загальну направленість слухачів на індивідуально-психологічні особливості дітей цієї категорії;
- тренінг дає можливість сформувати у слухачів інтерес до даної проблеми, потребу у подальшому підвищенні професійної майстерності та рівня психологічної культури;
- інтерактивні методи базуються на залученні учасників та співпраці з ними (при цьому акцент робиться на розвиток соціально-психологічних умінь і навичок); наданні можливості для негайного відпрацювання цих навичок, процес навчання є більш енергійним та привабливим.

Крім того, для педагогів є корисним оволодіти та використовувати тренінгові методи з метою подальшого їхнього використання у процесі навчання дітей різних категорій, особливо соматично послаблених: інтерактивні методи набагато підвищують рівень засвоєння знань, умінь та навичок, дозволяють підтримувати необхідний руховий режим для запобігання передчасної стомлюваності учасників; забезпечують формування та розвиток умінь та навичок ефективного спілкування, співпраці, засад толерантності, підвищення здатності учасників щодо позитивного ставлення до себе.

У процесі психологічної підготовки педагогів до взаємодії з соматично ослабленими учнями розглядаються психофізіологічні та психологічні особливості дітей цієї категорії і труднощі, які виникають у них у школі, а також причини емоційного неблагополуччя таких школярів. Виділяються внутрішні та зовнішні чинники, котрі зумовлюють виникнення труднощів у спілкуванні та навчанні, прослідковується зв'язок рівня вираженості цих чинників з частотою хвороб. Описується поняття шкільної дезадаптації. Робиться огляд причин і форм дезадаптації, типових її проявів у соматично послаблених дітей, дається загальне уявлення про особливості протікання пізнавальних процесів у дітей з послабленим здоров'ям. Розкриваються особливості емоційно-особистісної сфери, розглядаються причини виникнення шкільних страхів, фобій, неврозів у соматично послаблених дітей.

Особлива роль приділяється важливості враховування фізіологічних та психологічних особливостей учнів з послабленим здоров'ям, необхідності створення психолого-педагогічних умов для реалізації потенційних можливостей кожної дитини, використання здоров'язберезувального підходу. Аналізується практичний досвід взаємодії з дітьми цієї категорії.

У ролевих іграх надається можливість педагогам відчувати на собі психологічні наслідки соматичної послабленості, зокрема заниженої самооцінки, підвищеного рівня тривожності, низького соціометричного статусу в учнівському колективі. Підкреслюється актуальність індивідуально-психологічного підходу, розвиваються практичні вміння та навички, необхідні для ефективної взаємодії з соматично послабленими учнями, надання їм емоційної підтримки, створення ситуацій успіху для цих дітей і т.д.

Крім того, відпрацьовуються практичні навички проведення діагностики рівня розвитку пізнавальних процесів, визначення особистісних характеристик, визначення соціометричного статусу учня у класі, складання комплексних корекційних та розвивальних програм для соматично послаблених дітей з метою не тільки полегшення засвоєння пропущеного навчального матеріалу, а й стабілізації емоційного фону перебування соматично послаблених дітей у школі, полегшення проходження процесу реадaptaції після хвороби.

Розглядаються основні типи батьківського ставлення та психологічних наслідків цього ставлення для дітей. Увага приділяється також розробці стратегії конструктивної взаємодії педаго-

гів з батьками соматично послаблених дітей з метою організації ефективної співпраці з ними.

Додатково виділяється проблема розвитку у педагога особистісних якостей, необхідних для ефективної взаємодії з соматично послабленими учнями, таких як: доброзичливість, співпереживання, щирість, здатність прийняття і розуміння іншого, що є процесом дуже складним й емоційно насиченим. Тільки через власне емоційне переживання ситуації спілкування вчитель може прийти до продуктивних висновків, які сприяють особистісному розвитку і розвитку його психологічної культури, яка виражається у високій емоційній саморегуляції і глибинному самоусвідомленні. За допомогою інтерактивних методів вирішується ряд важливих задач з оптимізації особистісних якостей учителя, необхідних йому для забезпечення виховної і навчальної результативності взаємодії з соматично послабленими дітьми. Крім того, проходження навчання з використанням інтерактивних методів сприяє розвитку рефлексивних умінь педагога, навичок пізнання учнів і самопізнання.

Для визначення ефективності цієї програми проводилось анкетування вчителів початкових класів до і після навчання за програмою. У результаті оцінювання відповідей на запитання анкети визначався рівень сформованості психологічної готовності вчителів до взаємодії з соматично послабленими дітьми.

Умовно нами визначено п'ять рівнів сформованості психологічної готовності до взаємодії з соматично послабленими дітьми: високий рівень, рівень вищий середнього, середній, нижчий середнього і низький.

До проходження курсу навчання за програмою високий рівень готовності не мав жодний з опитаних педагогів, рівень вищий середнього мали 9% учителів, середній рівень – 80,6%, рівень нижчий середнього – 10,4%.

У результаті проходження курсу навчання за програмою рівень готовності вчителів до взаємодії з соматично послабленими учнями змінився: кількість педагогів з високим рівнем готовності склала 38,8%, з рівнем готовності вищий середнього – 56,7%, середнім – 4,5%. Рівень готовності нижчий середнього чи низький не мали жодний з педагогів.

Таким чином, кількість учителів з високим рівнем готовності після проведення формульованого експерименту зросла на 38,8%, з рівнем готовності вищим середнього – на 47,7%.

При цьому, підвищення рівня готовності до взаємодії з соматично послабленими дітьми піс-

ля формувального експерименту відзначалось у всіх педагогів, проте існують деякі особливості залежно від освіти вчителів (вищої чи середньої спеціальної), педагогічного стажу, кваліфікаційної категорії (табл. 1,2,3).

Так, найбільш вагоме підвищення рівня готовності до взаємодії з соматично послабленими учнями відбулося у педагогів зі стажем роботи від 6 до 25 років (табл. 1). Ми пояснюємо цей факт тим, що ця категорія вчителів уже має досвід роботи, тому краще сприймає теоретичний та практичний матеріал у процесі підготовки, ніж молоді спеціалісти, і при цьому ще не має такого високого рівня емоційного вигорання, як у вчителів зі стажем роботи більше 25 років.

При дослідженні розподілу вчителів по рівнях готовності залежно від кваліфікаційної категорії виявилось, що саме серед учителів II категорії більшість має високий рівень готовності, серед педагогів, які мають кваліфікаційну категорію «спеціаліст» – майже однакова частина має високий рівень готовності та рівень вищий середнього, а у вчителів, які мають I та вищу кваліфікаційні категорії, частка тих, хто має високий рівень готовності значно менша, ніж тих,

хто має рівень готовності вищий середнього (табл. 2).

Це також можна пояснити недостатністю досвіду у педагогів, які мають кваліфікаційну категорію «спеціаліст», і високим рівнем емоційного вигорання у вчителів, які мають I та вищу кваліфікаційні категорії.

При розгляді зміни рівня готовності педагогів з різною базовою освітою після формувального експерименту, можна виділити такі моменти: до початку формувального експерименту майже всі вчителі, які мають середню спеціальну освіту, мали середній рівень готовності до взаємодії з соматично послабленими дітьми. Після формувального експерименту у більшості педагогів, які мають середню спеціальну освіту, відмічений високий рівень такої готовності. Більшість же педагогів, які мають вищу освіту, також до проходження навчання мали середній рівень готовності. Проте після формувального експерименту більшість учителів з вищою освітою мали рівень готовності вищий середнього, і майже у два рази менше педагогів з вищою освітою мали високий рівень готовності (табл. 3).

Таблиця 1

Розподіл педагогів по рівнях готовності до взаємодії з соматично послабленими дітьми залежності від стажу роботи (до та після проходження курсу), %

Рівні	Стаж роботи (до)			Усього	Стаж роботи (після)			Усього
	0–5 років	6–25 років	Більше 25 років		0–5 років	6–25 років	Більше 25 років	
Високий	0	0	0	0	3	25,4	10,4	38,8
Вищий середнього	0	7,5	1,5	9	1,5	32,8	22,4	56,7
Середній	3	46,3	31,3	80,6	3	0	1,5	4,5
Нижчий середнього	4,5	4,5	1,5	10,4	0	0	0	0
Низький	0	0	0	0	0	0	0	0

Таблиця 2

Розподіл педагогів по рівнях готовності до взаємодії з соматично послабленими дітьми залежно від кваліфікаційної категорії (до та після проходження курсу), %

Рівні	Кваліфікаційна категорія (до)				Усього	Кваліфікаційна категорія (після)				Усього
	Спец.	II кат.	I кат.	Вища кат.		Спец.	II кат.	I кат.	Вища кат.	
Високий	0	0	0	0	0	20,9	7,5	4,5	6,0	38,8
Вищий середнього	0	0	4,5	4,5	9,0	19,4	3,0	16,4	17,9	56,7
Середній	35,8	10,4	14,9	19,4	80,6	3,0	1,5	0	0	4,5
Нижчий середнього	7,5	1,5	1,5	0	10,4	0	0	0	0	0
Низький	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Таблиця 3

Розподіл педагогів по рівнях готовності до взаємодії з соматично послабленими дітьми залежно від освіти (до та після проходження курсу), %

Рівні	Освіта (до)		Усього	Освіта (після)		Усього
	Середня	Вища		Середня	Вища	
Високий	0	0	0	14,9	23,9	38,8
Вищий середнього	0	9,0	9,0	11,9	44,8	56,7
Середній	25,4	55,2	80,6	1,5	3,0	4,5
Нижчий середнього	3,0	7,4	10,4	0	0	0
Низький	0	0	0	0	0	0

Т а б л и ц я 4

Розподіл педагогів по рівнях готовності до взаємодії з соматично ослабленими дітьми залежно від освіти (до та після проходження курсу), %

Рівень	Компоненти готовності					
	Мотиваційний		Когнітивний		Операційний	
	до	після	до	після	до	після
Високий	0	67,2	0	20,9	0	65,7
Вищий середнього	34,3	32,8	4,5	56,7	22,4	34,3
Середній	62,7	0	46,3	22,4	56,7	0
Нижчий середнього	3,0	0	46,2	0	20,9	0
Низький	0	0	3,0	0	0	0

Такі показники свідчать про те, що вчителі з середньою спеціальною освітою виявилися більш сприйнятливими до навчання за програмою підготовки до взаємодії з соматично ослабленими учнями.

За результатами дослідження рівня сформованості компонентів готовності педагогів до взаємодії з соматично послабленими учнями до та після формульованого експерименту можна стверджувати, що найбільші показники сформованості відмічаються у мотиваційного та операційного компонентів (табл. 4).

Такі показники свідчать про те, що тренінгова система навчання впливає, у першу чергу, на ставлення педагогів до проблеми соматичної послабленості, а також дозволяє ефективно формувати вміння та навички ефективної взаємодії з дітьми з послабленим здоров'ям.

Таким чином, можна зробити висновок, що запропонована нами програма підготовки є результативною для більшості педагогів. Учителі повною мірою оволоділи теоретичним та прак-

тичним матеріалом: активно використовували отримані знання з проблеми при відповіді на запитання анкети, наглядно демонстрували свої знання та вміння при вирішенні проблемної ситуації. Сформовані основні компоненти готовності до взаємодії з соматично ослабленими дітьми: когнітивний, операційний, мотиваційний.

Таким чином, вищеописана програма підготовки вчителів до взаємодії з соматично послабленими учнями є оптимальним шляхом формування цієї готовності у педагогів.

Список використаних джерел

1. Бондарчук О.І. Основи психології та педагогіки: Курс лекцій / О.І. Бондарчук, Л.І. Бондарчук. — К.: МАУП, 1999. — 168 с.
2. Енциклопедія освіти / Академія педагогічних наук України, гол.ред. В.Кремень. — Київ, 2008.
3. Подмазін С. Технологічне забезпечення особистісно орієнтованого навчання / С. Подмазін // Завуч. — 2006. — №6. — Вкладка. — С. 2—8.
4. Семиченко В.А. Психологія педагогічної діяльності: Навч. посіб / В.А.Семиченко. — К.: Вища школа, 2004. — 335 с.

СВИТЫЧ С. А.

ФОРМИРОВАНИЕ ГОТОВНОСТИ ПЕДАГОГОВ К ВЗАИМОДЕЙСТВИЮ С СОМАТИЧНО ОСЛАБЛЕННЫМИ ДЕТЬМИ

В статье описаны содержание и задачи программы подготовки педагогов к взаимодействию с соматически ослабленными учениками. Обоснованы преимущества использования тренинговых методов при психологической подготовке учителей. Представлены результаты формирующего эксперимента по внедрению программы подготовки учителей начальных классов на курсах повышения квалификации.

Ключевые слова: психологическая подготовка, учителя начальных классов, взаимодействие, соматически ослабленные ученики.

SVITYCH S. A.

FORMATION OF READINESS OF TEACHERS TO INTERACT WITH CHILDREN WEAKENED SOMATICALLY

This article describes the content and objectives of the training of teachers to interact with somatically weakened pupils. The advantages of training methods in the psychological preparation of teachers are justified. The results of the forming experiment on introduction of the training of primary school teachers in refresher courses are presented.

Keywords: psychological training, primary school teachers, interaction, somatically weakened pupils.

Стаття надійшла до редколегії 04.03.2013 року.